

SĂRBĂTORI DIONYSIACE ÎN CETĂȚILE GRECEȘTI DIN PONTUL STÂNG

Remus Mihai FERARU

Încă de la întemeierea cetăților grecești religia pătrunde în toate formele vieții lor oficiale și private. Această situație este general valabilă atât pentru marile cetăți din Grecia continentală și Asia Mică, cât și pentru celelalte așezări întemeiate pretutindeni în lumea greacă; printre acestea din urmă se numără și coloniile grecești din Pontul Stâng¹, ctitorii ale Miletului, Megarei și Heracleei Pontice. În cetățile grecești din Pontul Stâng inscripțiile documentează sărbătorile organizate în cinstea divinităților adorate aici. La loc de mare cinste se află sărbătorile dionysiace; acest fapt se explică prin larga răspândire a cultului lui Dionysos în cetățile vest-pontice, probabil încă de la întemeierea lor. Documentele epigrafice, numismatice și arheologice atestă din plin existența unui cult public și a unui cult tainic al fiului Semelei în epoca elenistică și mai ales în primele veacuri ale erei noastre (secolele I-III p. Chr.). Cultul dionysiac public este bine atestat în primul rând prin multitudinea epiclezelor pe care le poartă Dionysos în dedicațiile care îi sunt consacrate²; în plus, în aproape toate cetățile vest-pontice se constată existența unui sacerdoțiu public regulat³ și a unor temple sau sanctuare închinat zeului vinului⁴. Cultul tainic al fiului Semelei este practicat în

---

¹ Țărmlul vestic al Pontului Euxin, de-a lungul căruia se înșiră cetățile vest-pontice milesiene (Olbia, Tyras, Histria, Tomis, Dionysopolis, Odessos, Apollonia Pontica), se identifică din punct de vedere geografic cu ceea ce grecii denumeau prin *Pontul Stâng*; denumirea a fost dată în raport cu intrarea în Marea Neagră dinspre sud, prin strâmtoarea Bosfor, perspectivă din care țărmul de vest se situează la stânga; ne-am permis să integrăm Olbia și Tyras printre cetățile *Pontului Stâng* pentru că, deși situate în nordul respectiv nord-vestul Mării Negre, cele două ctitorii milesiene au avut un destin istoric asemănător, precum și relații economice, politice, culturale cu celelalte cetăți vest-pontice situate la sud.

² D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1998, p. 294-295.

³ *Ibidem*, p. 292-293; vezi, de asemenea, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, București, vol. I: *Histria și împrejurimile*, (ed. D. M. Pippidi), 1983; vol. II: *Tomis și teritoriul său*, (ed. Iorgu Stoian și Alexandru Suceveanu), 1987; vol. III: *Callatis et vicinia*, (ed. Alexandru Avram), București-Paris, 1999, (de acum înainte abreviate ISM, I, II, III), ISM, I, 203, 204, 205, 206 de la Histria și *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, (ed. G. Mihailov), Sofia, I²: *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, (ediția a II-a), 1970, (de acum înainte abreviat IGB, I²), IGB, I², 13, 14, 15bis de la Dionysopolis.

⁴ Vezi ISM, I, 373 (Histria), ISM, III, 35 și 47, (Callatis), IGB, I², 308ter, (Mesambria).

sânul unor «cercuri» dionysiace menționate în inscripții sub denumirea de *θιάσος* sau *σπεῖρα*.

Sursele pe care se întemeiază documentarea noastră sunt de factură epigrafică și literară; la acestea se adaugă și câteva documente arheologice. Încă de la început se cuvine să precizăm că informațiile pe care ni le oferă sursele noastre despre manifestările culturale dionysiace în Pontul Stâng sunt în majoritatea cazurilor lacunare. De aceea, în cele mai multe situații, am presupus existența sărbătorilor dionysiace în cetățile vest-pontice pornind de la atestarea lunilor corespunzătoare în calendarele acestora din urmă, deoarece este un fapt verificat că numele fiecărei luni calendaristice a derivat din denumirea sărbătorii desfășurate în luna respectivă, de vreme ce la origine calendarul grecesc reprezenta un ansamblu de date rituale⁵. Totodată, trebuie să precizăm că reconstituirea desfășurării sărbătorilor dionysiace din Pontul Stâng s-a realizat pe baza analogiilor cu sărbători similare bine documentate la Athena, în alte cetăți din bazinul Pontului Euxin sau din Asia Mică. Studiarea sărbătorilor dionysiace organizate în cetățile vest-pontice este cu atât mai importantă cu cât de aceste ceremonii s-au legat întotdeauna evenimentele cele mai semnificative ale grecilor din Pontul Stâng, de la dansuri la procesiuni și spectacole de teatru, de la banchetul în comun la concursurile muzicale.

În timpul iernii se desfășurau la Olbia *Λήναια*,⁶ „sărbătorile tescuitorilor” care aveau rituri legate de caracterul chtonian al lui Dionysos. În acest sens pledează menționarea timpurie (aproximativ 450 a. Chr.) a lunii *Ληνεών* (ianuarie-februarie), alături de celelalte luni ale calendarului olbian, pe un *graffiti* scris în spirală pe suprafața mediană a fundului unui vas dedicat ca ofrandă lui Apollo⁷. Cu această ocazie avea loc obișnuita procesiune în cinstea zeului, însoțită de sacrificii; la sfârșit se desfășurau reprezentații dramatice: tragedii, comedii, concursuri dithyrambice⁸.

În cetățile milesiene din Pontul Stâng erau celebrate probabil în timpul primăverii *Ἀνθεστήρια*, cele mai vechi sărbători dionysiace urbane⁹. Celebrarea *Anthesteriilor* poate fi dedusă la Olbia, Histria, Odessos, Apollonia pornind de la

⁵ Vezi, Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și latină*, (traducere de Dragoș Cojocaru, Emanuela Stoleriu, Dana Zămosteanu), Iași, 2003, p. 162, (s. v. *Calendar*).

⁶ Numele sărbătorii provine de la cuvântul *ληνός*-teasc și se pare, după unii învățați, că ea a fost instituită la Athena în amintirea stabilimentului primului teasc; la Athena *Lenee* aveau loc între 8 și 11 ale lunii Gamelion (ianuarie-februarie) în cartierul de la sud de Acropole, unde se afla sanctuarul lui Dionysos *Leneos*, vezi Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 291, (s. v. *Dionisia*); de asemenea, vezi Jules Girard, s. v. *Dionysia*, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, (ed. G. Daremberg, E. Saglio, E. Pottier), Paris, 1877-1919, vol. II, 1, 1892, p. 240.

⁷ Laurent Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 161, nr. 99; cf. V. Latysev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*, vol. I: *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*, (ediția a II-a), St. Petersburg, 1965, (de acum înainte abreviat *IOSPE, I*), *IOSPE, I*, 45, r. 2.

⁸ Jules Girard, *op. cit.*, p. 241.

⁹ Vezi, Tucidides, II, 15: „...τὰ ἀρχαιότατα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι ὥσπερ καὶ οἱ ἀπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν”.

atestarea lunii *Ἀνθεστηριών* (februarie-martie) în calendarele acestor cetăți¹⁰. Cea mai veche atestare a sărbătorii *Anthesteriilor* o avem la Olbia și asta înainte de începutul epocii elenistice (prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr.)¹¹. În ceea ce privește data de organizare a acestei sărbători, documentele epigrafice ne permit să stabilim o coincidență între Milet și coloniile sale vest-pontice; ea era celebrată în zilele de 12 și 13 ale lunii *Anthesterion* la Milet și Histria¹²; în această din urmă cetate prima zi de celebrare a *Anthesteriilor* coincide cu sărbătoarea zilei eponime (*ἡμέρα ἐπώνυμος*), favoare pe care triburile histriene i-au acordat-o binefăcătorului lor Meniskos¹³. Adunarea triburilor histriene a hotărât ca ziua de 12 a lunii *Anthesterion* să fie consacrată în fiecare an cinstirii lui Meniskos care și-a manifestat neîntrerupt mărinimia sa față de cetățeni: „δεδοχθαι ταῖς φυλαῖς ... ἄγε[iv] δ[è] αὐτοῦ καὶ ἡμέραν καθ' ἕκασ[τ]ο[v] ἐνια[v]τό[v] μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος [δ]ωδεκά[τ]η[v]”, („Triburile să decidă ... ca, în fiecare an, ziua a doisprezecea a lunii *Anthesterion* să fie închinată cinstirii lui”)¹⁴. La aceeași dată se sărbătoreau *Anthesteriile* și la Athena¹⁵.

Desfășurată pe durata a trei zile (11–13 ale lunii *Anthesterion*), *Anthesteria*, „sărbătoarea florilor”, era în același timp o sărbătoare a naturii care renaște dar și a vinului fermentat în butoaie. În cursul primei zile se desfășura ceremonia de „deschidere a butoaielor”, (*Πιθοιγία*) unde se păstra vinul care urma să-i fie adus ca ofrandă lui Dionysos. A doua zi, numită și „ziua pocalelor” (*Χοέε*) marchează intrarea solemnă a lui Dionysos în cetate; acest moment este simbolizat la Athena de celebrarea nunții sacre a zeului cu soția arhontelui-rege (*hierogamia*)¹⁶, după care se organiza un banchet cu ocazia căruia comensii se întreceau la băutul vinului nou. se deschideau vasele unde se păstra vinul. A treia zi se desfășura „sărbătoarea marmitelor” (*Χύθραι*); ea își datora numele unui tip de vase de pământ utilizate la fierberea legumelor ce urmau să fie oferite drept ofrandă lui Hermes și Dionysos. Această ultimă zi avea un caracter funebru, ritualurile săvârșite acum având legătură cu cultul morților. Lui Hermes, venerat într-o formă specifică de zeitate infernală și sufletelor celor morți li se aduceau ca

¹⁰ Vezi, *IOSPE*, I², 33, r. 2 (Olbia), *ISM*, I, 58, r. 16 (Histria), *IGB*, I², 182, r.1 (Odessos, aici existența lunii *Anthesterion* poate fi presupusă prin atestarea numelui propriu *Anthesterios*), *IGB*, I², 407, r. 1, (Apollonia, existența lunii dedusă pe baza atestării numelui *Anthesterios*); numele proprii masculine provin adesea de la numele lunilor anului; de aceea, acestea din urmă pot fi cu ușurință presupuse, pornind de la onomastică, în cetățile unde ele nu sunt atestate în mod direct, vezi N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, vol. I, (ediția a II-a), Frankfurt am Main, Bern, New-York, 1988, p. 113.

¹¹ Vezi Laurent Dubois, *op. cit.*, p. 161, nr. 99, cf. *IOSPE*, I², 33, r. 2.

¹² N. Ehrhardt, *op. cit.*, p. 122; într-un decret descoperit la Kyzikos se prevede cinstirea unui binefăcător în zilele de 12 și 13 ale lunii *Anthesterion*, cu ocazia desfășurării în cetate a sărbătorii *Anthesteria*.

¹³ *ISM*, I, 58, r. 5-6, (datată în secolul al II-lea a. Chr.).

¹⁴ *ISM*, I, 58, r. 15-17.

¹⁵ Vezi, Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 163, (s. v. *Calendar*).

¹⁶ Vezi Jules Girard, *op. cit.*, II, 1, p. 238; la Athena soția arhontelui-rege reprezenta cetatea. În numele cetății ea îndeplinea ritualurile la sărbătorile *Anthesteriilor*; ceremonia *hierogamiei* simbolizează acceptarea deplină a lui Dionysos în cetate, altfel spus contractul încheiat de cetate cu zeul vinului pentru anul care se reînnoiește.

ofrande grâu și legume fierte în oale mari. Pe de altă parte, sărbătoarea *Chytrelor* comemora uciderea lui Dionysos Zagreus de către titani, raportându-se în acest fel la teologia orfică¹⁷. Acum îi erau oferite zeului numeroase sacrificii, după care aveau loc concursuri între actorii comici, învingătorii fiind desemnați să participe la reprezentațiile dramatice organizate cu ocazia *Marilor Dionisii*¹⁸. Din păcate inscripțiile nu ne oferă detalii cu privire la desfășurarea *Anthesteriilor* în Pontul Stâng. În acest sens dispunem doar de o informație singulară de la Olbia care atestă în mod direct „sărbătoarea marmitelor” (*Χύτραι*), celebrată în a treia zi a *Anthesteriilor*¹⁹.

Cele mai răspândite dintre sărbătorile dionysiace erau *Marile Dionysii* (*Διονύσια τὰ μεγάλα*), care aveau loc la începutul primăverii. În toate *poleis*-urile vest-pontice *Dionysiile* sunt documentate aproape exclusiv prin decrete onorifice datând din epoca elenistică în care se menționează lăcașul teatrului și spectacolele dramatice. *Marile Dionysii* au fost instituite inițial la Athena de către Pisistrate (începutul secolului al VI-lea a. Chr.) care astfel a urmărit să opună *Panatheneelor* de tradiție aristocratică, o sărbătoare de factură populară. Din aceste sărbători s-au născut la Athena primele forme de reprezentații teatrale. Înainte de 530 a. Chr. îi este atribuită unui anume Tespis prima reprezentare de tragedie, urmând ca, doar cu câțiva ani înainte de războaiele persane să fie jucate pe scenă și comedii²⁰.

Acum se desfășura o procesiune care celebra epifania zeului și aveau loc sacrificii urmate de așezarea statuii lui Dionysos Eleuthereus în teatru, unde patrona timp de trei zile reprezentațiile de tragedie, comedie și concursurile dithyrambice²¹. Extinderea cultului dionysiac în întreaga lume greacă, începând din epoca elenistică (a doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr), a atras după sine răspândirea sărbătorilor bachice și multiplicarea teatrelor. De vreme ce Dionysos era zeul care „patrona” tragedia, sărbătorile dionysiace ce îi erau închinute pretutindeni erau însoțite de spectacole de dramă care aveau loc în localul teatrului. Mai bine zis, vitalitatea teatrului în epoca elenistică se datorează în primul rând marii popularități și largii răspândiri a cultului „zeului vinului”, de care sunt legate la început manifestările teatrale.

Așa se întâmplă și în cetățile vest-pontice de unde avem mențiuni cu privire la existența unor teatre. Cea mai timpurie atestare a unui astfel de edificiu o avem de la Olbia într-o inscripție din secolul al IV-lea a. Chr.. Documentul menționează cinstirile oferite de către cetate unui binefăcător cu ocazia *Dionysiilor* desfășurate

¹⁷ *Ibidem*, p. 238; misterele orfice au derivat din cultul lui Dionysos, iar instituirea lor în secolul al VI-lea a. Chr., era atribuită legendarului cântăreț trac Orpheus; în mitul orfic al lui Dionysos Zagreus, Dionysos apare ca fiul lui Zeus și al Persephonei; el a fost sfâșiat și devorat de către titani, iar oamenii s-au născut din cenușa acestora, moștenind în consecință o componentă rea, alături de una bună, de natură divină, cf. Mario Vegetti, *Omul și zeii*, în vol. *Omul grec*, (coord. Jean-Pierre Vernant), traducere de Doina Jela, Iași, 2001, p. 253-256.

¹⁸ *Ibidem*, p. 239.

¹⁹ N Ehrhardt, *op. cit.*, I, p. 170.

²⁰ Anna Ferrari, *op. cit.*, p. 291, (s. v. *Dionisia*).

²¹ *Ibidem*; *Marile Dionysii* erau celebrate la Athena la începutul primăverii, între zilele de 8 și 13 (sau 16) ale lunii Elafebolion (martie-aprilie).

în localul teatrului: „... δεδόχθαι τῶι δήμῳ ἐπα[ινέσαι] Καλλίνικον Εὐξέν[ου] / ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐεργεσίας τῆς εἰς τὸν δῆμον καὶ στεφανωθῆνα[ι] / αὐτὸν χρυσοῖς χιλίοις καὶ ἀνδριάντι, τὸν δ[ὲ] στέφανον ἀναγορευθῆναι / τοῖς Διονυσίοις ἐν τῶι θεάτρῳ”, („... poporul a hotărât să fie lăudat Kallinichos fiul lui Euxenos, pentru vitejia și binefacerile sale față de popor și să fie răsplătit cu numeroase cununi de aur și cu o statuie, iar recompensa să fie anunțată în timpul desfășurării sărbătorilor lui Dionysos în teatru”)²². Din păcate, clădirea teatrului nu a fost identificată pe teren, fiind posibil să fie distrusă în întregime. Însă fără îndoială, reprezentațiile de tragedie erau deja cunoscute la Olbia din prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr.; ele ar putea fi puse în legătură cu serbările în cinstea lui Dionysos despre care ne relatează Herodot²³. Se pare că în localul teatrului olbian au fost puse în scenă și numeroase comedii care au avut o puternică influență asupra versurilor neînsemnate compuse de către poeții localnici la ospete vesele²⁴. Însă nu ne putem pronunța în mod decisiv dacă aceste reprezentații de comedie aveau legătură și cu serbările dionysiace.

La Histria, localul teatrului este atestat la începutul secolului al III-lea a. Chr., în decretul emis în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos; ca răsplată pentru serviciile aduse obștii, se hotărâște încununarea cu coroane de aur a solilor și urmașilor lor, în cadrul spectacolelor anuale de dramă ce au loc în teatru: „... καὶ στεφανοῦσθαι αὐτοὺς καὶ ἐγγόνους ἐμ̄ πᾶσι τοῖς θεάτροις χρυσῶι στεφάνῳ δι’ ἀνδραγαθίαν καὶ εὐνοίαν τὴν εἰς τὸν δῆμον”, („... să fie încununați ei și urmașii lor, cu cunună de aur, la toate spectacolele de teatru, pentru bărbăția și râvna lor față de popor”)²⁵. Alte două inscripții pomenesc, la rândul lor, teatrul histrian²⁶; din nefericire, edificiul său nu a fost până acum localizat prin săpături arheologice, cu toate că jilțuri de piatră din componența construcției sale, au fost încastrate în zidul de incintă posterior distrugerii gotice din 248 p. Chr., la poarta cea mare a cetății²⁷.

La Tomis, o inscripție fragmentară menționează clădirea teatrului: „ἡ πόλις... ἐστ]εφάνωσεν ἐν τῶ[ι θεάτρῳ”²⁸. Fără îndoială că localul teatrului găzduia desfășurarea reprezentațiilor dramatice jucate de diverse trupe de actori, fie cu prilejul Dionysiilor sau a altor sărbători, de vreme ce un colegiu de actori

²² IOSPE, I, 25, r. 6-9; cf. V. Tomescu, *Musica Daco-Romana. Prémises, la musique et la vie, l'art vocal, l'art coregraphique*, vol. II, București, 1982, p. 231; teatrul olbian mai este atestat în două inscripții descoperite recent, vezi în acest sens Jurij G. Vinogradov, *Kiklische Dichtung in Olbia*, în „Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes”, Mainz, 1997, p. 390 și nota 44.

²³ Vezi, Herodot, IV, 79, 2-3.

²⁴ Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 392; este vorba de o serie de *graffiti* atribuiți așa numiților „poeți” olbieni; acești *graffiti* au un caracter simposiac și un conținut de multe ori obscen, prezentând o versificație metrică specifică comediei vechi grecești; vezi, de asemenea, Laurent Dubois, *op. cit.*, p. 72, nr. 30 și p. 73, nr. 31.

²⁵ ISM, I, 8, r. 15-18.

²⁶ ISM, I, 25, r. 4, (secolele III-II a. Chr.); ISM, I, 65, r. 28-30, (prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr., decret descoperit la Mănăstirea Dragomirna).

²⁷ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, (ediția a II-a), București, 1967, p. 533, (= Idem, *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, p. 140-141).

²⁸ ISM, II, 4, r. 12, (sfârșitul secolului al II-lea a. Chr.); vezi de asemenea, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra nota 27, *Contribuții*²), p. 534.

dramatici, (*θυμελική σύνοδος*) este atestat în cetate²⁹. De altfel, bănci din componența teatrului tomitan au fost identificate ca spolii încastrate în incinta de lângă poarta cetății romano-bizantine³⁰.

La Callatis menționarea teatrului se face în același context ca și în celelalte cetăți vest-pontice. Pe de o parte, el găzduiește spectacolele dramatice organizate cu prilejul *sărbătorii de întâmpinare a lui Dionysos*: „στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν το[ῖς] [Διονυ]σίοις τοῖς ξενικοῖς ἐν τῷ θεάτρῳ”³¹; pe de altă parte, localul teatrului reprezintă locul de întâlnire al *thiasos*-ului callatian cu dionysismul public, de vreme ce acesta are o contribuție importantă la organizarea sărbătorilor publice.

Inscripțiile de la Mesambria atestă localul teatrului, unde, cu ocazia Dionysiilor, principele trac Sadalas este cinstit printr-un decret onorific, în calitate de everget al orașului: „... στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν χρυσ[έωι] / στεφάνωι εὐε[ρ]γέταν ἔοντα τᾶς πόλιος / Διονυσίοις ἐν τῷ θεάτρῳ· δεδόσθαι δὲ αὐτῶι / καὶ ἐκγόνοις πολιτείαν καὶ προξενίαν / καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀγῶσιν...”, („... acesta [Sadalas] să fie încununat cu cunună de aur, în calitate de binefăcător al cetății, la sărbătoarea Dionysiilor în teatru; să-i fie acordată lui și urmașilor săi cetățenia și calitatea de proxen și un loc de onoare la concursuri...”)³².

Dionysiile constituiau una din principalele ocazii solemne când cetățile din Pontul Stâng proclamau meritele binefăcătorilor lor prin decretele onorifice emise de către Sfatul și Adunarea Poporului. La documentele citate mai sus se adaugă un decret emis la Apollonia în cinstea generalului histrian *Hegesagoras* fiul lui Monimos, care proclamă onorurile acordate acestuia de către cetate cu ocazia *Dionysiilor*, pentru ajutorul acordat apolloniaților în războiul împotriva Mesambriei: „στεφανῶσαι δὲ καὶ Ἥγησαγόρας Μονίμου χρύσωι στεφάνωι ἐν τοῖς Διονυσίοις”³³.

Prin urmare, în coloniile vest-pontice există o strânsă legătură între teatru și cultul dionysiac public. Prin faptul că găzduiește serbările citadine ale *Dionysiilor*, care erau pentru cetate o ocazie de a-și da o dimensiune spectaculară și de a se arăta înaintea aliaților și a cetăților vecine, teatrul își definește caracterul său public și în această regiune îndepărtată a lumii elene.

La Callatis, erau organizate în luna *Λύκειος*, (cu certitudine în timpul primăverii)³⁴, *Διονύσια τὰ ξενικά*, a căror particularitate consta în rituri care

²⁹ ISM, II, 70(36), r. 8-9, (inscripție datată din timpul domniei lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, 161-169 p. Chr.); vezi, de asemenea, Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 176.

³⁰ Alexandru Avram, în *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, vol. I, (coord. M. P. Dâmbovița și Al. Vulpe), București, 2001, p. 584.

³¹ ISM, III, 3, r. 4-5, prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr.; de asemenea, vezi ISM, III, 5, r. 8-9.

³² IGB, I², 307, r. 2-7; cf. IGB, I², 308bis, r. 7-8; 308ter, r. 4-5; inscripțiile în care este menționat localul teatrului mesambrian datează din secolul al III-lea a. Chr..

³³ IGB, I², 388, r. 34-36 = ISM, I, 64, r. 34-36, secolul al II-lea a. Chr..

³⁴ Vezi, Alexandru Avram, *KALLATIANA (III). Calendarul callatian*, SCIVA 46 (1995), 2, p. 115; luna *Λύκειος* era a opta lună a calendarului callatian, corespunzând lunii mai din calendarul iulian.

celebrau ospătarea zeului la un banchet sacru (ξενισμὸν)³⁵. Invitarea de către credincioși a zeilor la banchete organizate în cinstea lor este atestată pretutindeni în lumea greacă. Acțiunea de a organiza asemenea banchete solemne este indicată de multe ori în inscripții prin sintagma ξενισμός ποιεῖν³⁶. În numeroase cetăți grecești sărbătoarea ospătării unui zeu poartă numele de θεοξένια. Cu această ocazie se organizau mese festive la care participau numeroși credincioși, iar bucatele erau arse și oferite în chip de jertfă divinităților poftite la ospăț. Astfel de festivități periodice sunt atestate la Paros, Tenos, Akragas, Delfi sau Pellene în Achaia³⁷. Caracterul public al sărbătorii de întâmpinare a lui Dionysos rezultă limpede din împrejurarea că într-o anumite zi a ceremoniilor se proceda la încununarea binefăcătorilor cetății în lăcașul teatrului callatian: „στεφανῶσαι δὲ αὐτὸν το[ῖς] [Διονυ]σίοις τοῖς ξενικοῖς ἐν τῷ θεάτρῳ”³⁸; firește că teatrul găzduia și spectacolele dramatice organizate cu acest prilej.

După cum era de așteptat, majoritatea sărbătorilor dionysiace atestate în Pontul Stâng au un caracter public. Documentele epigrafice nu ne oferă informații detaliate despre sărbătorile specifice asociațiilor dionysiace care au legătură cu cultul tainic al fiului Semelei. Desfășurarea unor astfel de festivități poate fi presupusă la Olbia în secolul al V-lea a. Chr. Din relatarea lui Herodot aflăm despre existența în cetatea de pe malul Bugului a misterelor dionysiace practicate în sânul *thiasos*-ului bachic local din care făcea parte și regele scit Skyles³⁹. Inițierea în misterele lui Dionysos presupunea organizarea unor serbări cu caracter orgiastic și mistic la care se pare că nu lua parte toată populația ci numai membrii inițiați ai *thiasos*-ului olbian; de vreme ce în această comunitate a fost primit și regele scit Skyles, se poate presupune că ea era formată mai ales din fruntașii aristocrației olbiene⁴⁰. Sărbători specifice unor asociații dionysiace sunt atestate la Callatis și asta pentru că aici există un *thiasos* foarte activ (βακχικός θιάσος) care – situație foarte rar întâlnită în epoca elenistică –, are un pronunțat caracter public. *Thiasos*-ul callatian a emis mai multe decrete începând din secolul al III-lea și până spre începutul erei creștine; decretele sale sunt concepute după formularul decretelor Sfatului și ale Adunării poporului callatian și acordă

³⁵ ISM, III, 3, r. 4-6; inscripția datează din prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr.; vezi, de asemenea, Alexandru Avram, *op. cit.*, (supra, nota 30, *Istoria Românilor*, I, 2001), p. 582; τὰ [Διο]νύσια ξενικά nu sunt „sărbătorile în cinstea lui Dionysos, speciale, ale străinilor”, cum susține A. Aricescu, *StCls.*, 5 (1963), p. 315-317 și nici „die fremden Dionysien in Kallatis”, cum traduce M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion. Die Hellenistische und Römische Zeit*, vol. II, (ediția a II-a), München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1961, p. 358, nr. 5.

³⁶ Vezi, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra nota 2), p. 146 și nota 86.

³⁷ *Ibidem*, p. 146-147.

³⁸ ISM, III, 3, r. 4-5; într-un decret în cinstea unui gymnasiarh din Abydos este atestat obiceiul de a încununa pe binefăcători la sărbătorile *Dionysia* și *Xenia* (ultima desigur o serbare de tipul celor cunoscute și în alte locuri sub numele de *Xenika* sau *Teoxenia*): „ποιήσασθαι δὲ καὶ ἀναγγελεῖν τῆς εἰκόνης καὶ τοῦ στεφάνου τοῖς τε Διονυσίοις καὶ τοῖς ξενίοις ἐν τῷ θεάτρῳ, *apud* D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra, nota 2), p. 145, nota 84.

³⁹ Vezi Herodot, IV, 79, 2: „[Σκύλης] ἐπεθύμησε Διονύσῳ Βακχείῳ τελεσθῆναι”, („[Skyles] a dorit să fie inițiat în misterele lui Dionysos”).

⁴⁰ Jurij G. Vinogradov, I. D. Kryjiski, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden, New-Zork, Köln, 1995, p. 116-117.

onoruri specifice *thiasos*-ului binefăcătorilor cetății care au fost declarați deja *εὐεργέται* sau *κτίσται τᾶς πόλιος* de către autoritățile publice⁴¹.

În două decrete emise de *thiasos*-ul callatian sunt menționate *sărbătorile trieterice* celebrate în luna *Dionysios*, cu ocazia cărora se proclamă între altele, coroanele acordate de către *thiasos*-ul unor binefăcători ai cetății⁴². Alte sărbători specifice *thiasos*-ului sunt menționate în regulamentul sacru din secolul al II-lea a. Chr., emis de aceeași asociație; aici aflăm detalii despre sacrificiile care se săvârșeau cu această ocazie. Astfel, în a douăsprezecea zi a lunii *Dionysios* i se sacrifică lui Dionysos o capră, a cărei piele, cap și picioare erau depuse în sanctuarul numit *Δασυλλιεῖον*⁴³. Scopul acestui ritual era reconstituirea animalului sacrificat în circumstanțele unei așa numite „comedii a inocenței”, în timpul căreia, persoana care a sacrificat animalul se străduia să-i redea victimei sale un aspect asemănător cu cel pe care animalul sacrificat l-a avut pe când era viu și să-l ofere sub această formă zeilor⁴⁴. Același regulament sacru prescria să se sacrifice în cinstea lui Dionysos un țap, și asta la o dată neprecizată, însă ulterioară zilei de 12 a lunii *Dionysios*⁴⁵; sacrificiul țapului este posibil să fi avut loc cu ocazia sărbătorilor locale *Agrionia*⁴⁶.

Așadar, *thiasos*-ul callatian a avut o contribuție importantă la reușita sărbătorilor dionysiace publice la care putea participa orice adorator al lui Dionysos din cetate; în același timp, el organiza propriile sale sărbători la care luau parte doar membrii săi. Aportul *thiasos*-ului la organizarea sărbătorilor publice nu prea avea de-a face cu propriile sale întruniri. Fără îndoială că unele dintre sărbătorile specifice *thiasos*-ului se desfășurau în localul teatrului callatian care a devenit pe această cale locul de întâlnire al *thiasos*-ului cu dionysismul public, pe când ceremoniile care cuprindeau mistere se derulau fie în exteriorul cetății, fie în interiorul sanctuarelor care imitau în mod intenționat „grota” mitică⁴⁷. În sprijinul unei astfel de ipoteze pot fi aduse datele oferite de inscripții cu privire la edificiile de cult consacrate lui Dionysos. Ritualurile religioase celebrate de către membrii *thiasos*-ului callatian în cinstea lui Dionysos în ziua de 12 a lunii *Dionysios* aveau loc în sanctuarul public al lui Dionysos - *Dasyllios* (*Δασύλλιεῖον*)-, situat în exteriorul orașului⁴⁸. Un alt decret emis de același *thiasos* menționează un templu înălțat în urma unei subscripții spre sfârșitul secolului al III-lea a. Chr.⁴⁹, care, odată înzestrat cu o incintă în epoca lui Tiberius,⁵⁰ a devenit

⁴¹ Alexandru Avram, *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 98.

⁴² *ISM*, III, 35, r. 19-20 și 44, r. 2.

⁴³ *ISM*, III, 47, r. 5-6; vezi Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 99-100.

⁴⁴ Cf. P. Stengel, *Opferbräuche der Griechen*, 1910, p. 87; K. Meuli, «Griechische Opferbräuche» în *Phyllobolia für Peter von der Müll*, 1946, p. 242, *apud*, Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 99, nota 444.

⁴⁵ *ISM*, III, 47, r. 2-3 și r. 11-12.

⁴⁶ Vezi Alexandru Avram în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 100 și nota 445.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁴⁸ *ISM*, III, 47; așezarea sanctuarului callatian consacrat lui Dionysos (*Dasyllieion*) în afara orașului este sugerată, așa cum a remarcat pe bună dreptate Alexandru Avram, în *ISM*, III, (*Étude introductive*), p. 100, nota 447, de utilizarea în regulamentul sacru a verbului *ὄδοιπορεῖ* care ne determină să considerăm că ar fi vorba de o procesiune desfășurată pe o lungă întindere de drum.

⁴⁹ *ISM*, III, 35, r. 4-6.

⁵⁰ *ISM*, III, 46, r. 6-8.

un sanctuar (*ἱερόν*), fiind locul unde erau expuse și decretul *thiasos*-ului⁵¹; acest templu este desemnat într-o altă inscripție ca *μυχός*⁵² și pare să imite o grotă dionysiacă pregătită să adăpostească ceremoniile însoțite de mistere⁵³.

Cu ocazia sărbătorilor dionysiace nu lipseau din program dansurile sacre și concursurile muzicale. Dansul era o componentă esențială a spectacolelor de tragedie și a ceremoniilor religioase. Inscripțiile atestă pretutindeni în lumea greacă desfășurarea sărbătorilor bienale în cinstea lui Dionysos (*τριετηρίδες*), care reprezentau un bun prilej pentru executarea dansurilor dionysiace ritmate de sunetul instrumentelor de percuție. O inscripție din Pergam îi menționează pe *χορεύσαντες βούκοι*, o grupă de dansatori aparținând asociației „bouarilor” dionysiaci (*βούκοι*), care participă la sărbătorile bienale în cinstea lui Dionysos⁵⁴. Principala lor îndatorire era probabil să danseze la festivalurile bienale ale zeului alături de menade. Dionysius Periegetul amintește de dansurile corale dionysiace ale femeilor din Efes⁵⁵.

Lucian din Samosata vorbește despre pasiunea grecilor din Pont și Ionia pentru dans: „Ἡ μὲν γε Βακχικὴ ὄρχησις ἐν Ἰωνίᾳ μάλιστα καὶ ἐν Πόντῳ σπουδαζομένη, καίτοι σατυρικὴ οὔσα, οὕτω κειμήλιον τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐκεῖ, ὥστε κατὰ τὸν τεταγμένον ἕκαστος καιρὸν ἀπάντων ἐπιλαθόμενος τῶν ἄλλων, κάθηται δι’ ἡμέρας Τιτᾶνας καὶ Κορύβαντας καὶ Σατύρους καὶ Βουκόλους ὀρῶντες. Καὶ ὀρχοῦνται γε ταῦτα οἱ εὐγενέστατοι καὶ πρωτεύοντες ἐν ἑκάστῃ τῶν πόλεων οὐχ ὅπως αἰδοῦμενοι, ἀλλὰ καὶ μέγα φρονούντες ἐπὶ τῷ πράγματι μᾶλλον ἢ περ’ εὐγενείαις καὶ λειτουργίαις καὶ ἀξιώμασι προγονικοῖς ”, („Dansul bacchic este foarte gustat îndeosebi în Ionia și în Pont, deși este un dans satiric. Într-atât i-a subjugat el pe oamenii de acolo, încât la vremea rânduită pentru așa ceva toți uită de orice altă grijă și stau jos zile întregi, privind la titani, coribanți, satiri și păstori. Și execută aceste dansuri oamenii cei mai de neam și fruntașii din fiecare cetate; ei nu numai că nu se rușinează, dar se și mândresc cu isprava asta mai mult decât s-ar mândri cu neamul lor ales, cu dregătoriile ori cu vrednicia strămoșilor.”)⁵⁶. Dansurile pe care le menționează Lucian, erau vrednic executate în cadrul unor ceremonii religioase și constituiau o atracție generală, la ele participând chiar și fruntașii cetățitorilor. Fără îndoială că era

⁵¹ ISM, III, 46, r. 18.

⁵² ISM, III, 44.

⁵³ Vezi, Alexandru Avram în ISM, III, (*Étude introductive*) p. 100; vezi, de asemenea, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (*supra*, nr. 2), *Grote dionysiace la Callatis*, p. 137-138.

⁵⁴ Inscripția din Pergam a fost publicată în *Athenische Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, XXIV (1899), 179, 31, *apud* D. M. Pippidi, *op. cit.*, (*supra*, nota 27, *Contribuții*²), p. 462, nota 61.

⁵⁵ Martin P. Nilsson, *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, Lund, CWK Gleerup, 1957, p. 59 și urm.; idem, *op. cit.*, (*supra*, nota 35), vol. II², p. 361 și urm.; menadele erau femei adoratoare a lui Dionysos, cărora zeul le insufla stări de entuziasm frenetic și de extaz divin, ce se manifestau prin muzică, dansuri și participarea la orgii (*ὄργια*), acestea din urmă implicând adesea alergări dezlănțuite în păduri și vânători de câpriori, cerbi sau iepuri, cf. E. R. Dodds, *Grecii și iraționalul*, Iași, 1998, p. 231 și urm.

⁵⁶ Vezi Lucian din Samosata, *De saltatione*, 79 în *Fontes Historiae Daco-Romaniae-Izvoarele istoriei României*, vol. I, (ed. Vladimir Iliescu, Virgil G. Popescu, Gheorghe Ștefan) București, 1964, p. 612-615.

vorba de dansuri pantomimice foarte apreciate în epocă⁵⁷. Așadar putem presupune că dansurile, muzica și pantomima erau nelipsite din programul sărbătorilor dionysiace în Pontul Stâng, la fel ca în întreaga lume greacă.

Sărbătorile dionysiace organizate în Pontul Stâng cuprindeau în programul lor întreceri muzicale, având în vedere rolul muzicii în cadrul ritualurilor dionysiace⁵⁸; asta ne lasă să înțelegem mai multe inscripții histriene care atestă existența unor grupări corale care-și proclamau implicit legătura cu cultul lui Dionysos; este vorba despre cântăreții de imnuri în general religioase, *ὕμνωδοί*, organizați în asociații, care asigurau asistență corală la sărbătorile în cinstea zeului și în același timp se întreceau în cadrul concursurilor muzicale și poetice organizate cu această ocazie în cetate⁵⁹. Despre o grupare corală a hymnozilor dionysiaci (*ὕμνωδοὶ νεώτεροι*) ne informează și o inscripție de la Dionysopolis⁶⁰.

Concursurile constituiau un prilej de întrecere între asociațiile de hymnozi aparținând diferitelor *speirai* dionysiace. Activitatea acestor asociații corale, depășea în acest caz domeniul religios, constituind o adevărată manifestare culturală. Asemenea manifestări cunoaștem la Histria în cursul secolului al II-lea și la începutul secolului al III-lea p. Chr.. Un album agonistic datat în secolul al II-lea p. Chr., ne-a păstrat numele învingătorilor la un „concurs sacru” de muzică dionysiacă organizat în cetate: „*νικήσαντες ἐπὶ ἀγωνοθέτου... τὸν ἱε[ρ]ὸν ἀγῶνα*”⁶¹. În același sens se poate invoca mărturia unui alt document histrian, și anume un fragment dintr-un vas de calcar de mari proporții ce trebuie să fi fost oferit ca premiu tot unei echipe de hymnozi biruitoare la un concurs de cânt dionysiac. Acest fapt rezultă din decorul sculptat pe gâtul vasului – curpeni de iederă împodobite cu frunze și corymbi stilizați – și din inscripția gravată pe buza:

⁵⁷ Cf. Martin P. Nilsson, *op. cit.*, (supra, nota 54, *Dionysiac Misteries*), p. 60; vezi, de asemenea, mărturia lui Philostratos (IV, 21) despre executarea unor astfel de dansuri pantomimice, cu ocazia *Dionysiilor* celebrate la Athena: „Damis mai spune că Apollonios a adus dojană atenienilor în legătură cu Dionysiile pe care ei le sărbătoresc în anotimpul lunii Anthesterion. El crezuse că, într-adevăr, va auzi monodii, cântece de procesiune ori coruri bine ritmate, aidoma celor din comedii și tragedii, de vreme ce lumea se grăbea spre teatru. Dar când i-a auzit pe athenieni povestind că acolo se interpretează dansuri lascive în sunet de flaut și că pe fondul unui acompaniament care amintea de creația epică și de imnurile sacre ale lui Orfeu, se mimează când dansul Orelor, când cel al Nimfelor, când al bacchantelor, el îi ocări...” vezi Philostratos, *Viața lui Apollonios din Tyana*, (traducere de Marius Alexianu), Iași, 1997, p. 98, (IV, 21).

⁵⁸ Trebuie să menționăm că în afară de concursurile periodice, așa numitele *ἀγῶνες*, chiar și ceremoniile obișnuite ale cultului dionysiac impuneau participarea unui cor specializat, după cum ne putem da seama din rândurile unui regulament sacru de la Teos: „ὕμνους [ἄδεσθαι καθ’ ἐκά]στην ἡμέραν τοῦ προκαθηγε[μόνος τῆς πόλεως] Θεοῦ Διονύσιου ἐν τῇ ἀνοίξει τ[οῦ νεῶ ὑπὸ τῶν ἐ]φήβων καὶ τοῦ ἱερέως τῶν παί[δων], vezi D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucarest-Amsterdam, 1975, p. 233, nota 11.

⁵⁹ Vezi ISM, I, 98; ISM, I, 100, r. 3-4; ISM, I, 167, r. 5-10; ISM, I, 208 și 221.

⁶⁰ IGB, I², 17, r. 3-4 (începutul secolului al III-lea p. Chr.).

⁶¹ ISM, I, 207, r. 2 și r. 15-16; potrivit afirmațiilor lui Dio Cassius, LI, 1, 2, s-ar fi numit „sacre”, în vorbirea curentă, concursurile însoțite de un banchet sau de o distribuție alimentară: „ἀγῶνα ἱερόν (οὕτω γὰρ τοὺς τὴν σίτησιν ἔχοντας ὀνομάζουσιν) κατέδειξεν.”

„... ἱερoneύκαις κ[αὶ...] / ... οὐ γραμματεύον[τος]”⁶². Un al treilea document histrian, de această dată de la începutul secolului al III-lea p. Chr., pomenește victoria unei echipe de cântăreți de imnuri la un concurs despre care putem afirma cu certitudine că a fost organizat cu ocazia unei sărbători în cinstea zeului vinului⁶³.

Inscripțiile ne oferă numele instructorilor artistici care s-au ocupat cu pregătirea hymnozilor și care au avut o contribuție decisivă la biruințele dobândite de către diferitele grupări corale în timpul desfășurării agonelor⁶⁴; numele instructorilor artistici (μεσόχορος, χοροστάτης, μουσάρχος), figurează la loc de cinste în dedicații, alături de numele demnitarilor grupării (προστάται) și al coriștilor care au participat la întrecere (συναγωνισάμενοι)⁶⁵. Așa cum lasă să se bănuiască etimologia și cum dovedește un pasaj din Pliniu cel Tânăr în legătură cu lecturile literare din vremea lui⁶⁶, μεσόχορος are sensul probabil, de conducător al corului, dirijor sau director muzical al unei echipe de cântăreți, la fel ca și χοροστάτης. În opoziție cu aceștia, μουσάρχος pare să indice pe instructorul poetic al grupării în ciuda faptului că termenul nu se întâlnește în nici un text literar sau epigrafic⁶⁷. Este ușor de presupus că în asociațiile de tipul celei ce ne reține atenția, alături de maestrul de cânt propriu-zis, au trebuit să existe autori ai textelor cântate. Se putea întâmpla în multe cazuri ca funcțiile de conducător al corului și instructor poetic să fie deținute de către una și aceeași persoană. În alte cetăți instructorul poetic care alcătuiește textele cântate de către cor este menționat cu numele de ῥαψοιδός Θεοῦ Ἀδριανοῦ într-o inscripție din Nyssa sau μουσικός καὶ μελῶν ποιητής, în cazul imnografului și dascălului de liră Amphicles onorat de către delieni printr-un decret⁶⁸. Inscripțiile care comemorează victoria grupărilor corale dionysiace de la Histria menționează de două ori demnitatea de ἀγωνοθέτης⁶⁹. În aceste cazuri avem de-a face cu demnitari însărcinați cu organizarea întrecerilor la care luau parte propriile lor asociații⁷⁰.

Având în vedere marea popularitate de care se bucură cultul lui Dionysos la Histria, putem trage concluzia că cele mai numeroase întreceri sacre desfășurate aici în primele veacuri ale erei noastre erau întreceri dionysiace. O dovadă în plus în acest sens, o constituie numărul mare de grupări corale dionysiace atestate în

⁶² ISM, I, 98; hymnozii sunt numiți aici ἱερoneύκαι, „biruitori la un concurs sacru”, la fel ca într-o altă inscripție histriană, ISM, I, 167, r. 7.

⁶³ ISM, I, 100.

⁶⁴ Inscripțiile descoperite în diferite locuri ale lumii grecești menționează profesorii de cânt care se ocupau de instruirea hymnozilor; ei se întâlnesc sub diferite nume: ὑμνητής în asociația ateniană a închinătorilor zeiței Belela (Syll³, 1111, r. 4), ὑμνοδιδάσκαλοι, în asociația „bouarilor” dionysiaci din Pergamon (Syll³, 1115, r. 27), ὑμνωδός sau ἐφθυμνωδός la Tomis, vezi D. M. Pippidi, *op. cit.* (supra, nota 27, Contribuții²), p. 457, nota 41.

⁶⁵ ISM, I, 100, r. 5 și 10-14; ISM, I, 207, r. 3 și 14-18.

⁶⁶ Cf. *Epistulae* II, 14, 7: ... hoc infiniti clamores commoventur, cum mesochorus dedit signum, apud, D. M. Pippidi, *op. cit.* (supra, nota 27, Contribuții²), p. 459, nota 48.

⁶⁷ D. M. Pippidi, *op. cit.* (supra, nota 27, Contribuții²), p. 459.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 459-460.

⁶⁹ ISM, I, 100, r. 9 (secolul al III-lea p. Chr.) și ISM, I, 207, r. 2, (jumătatea secolului al II-lea p. Chr.).

⁷⁰ Vezi, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (supra nota 27, Contribuții²), p. 460-461.

cetate, mai numeroase decât în oricare alt oraș vest-pontic. Prin urmare, la Histria se prefigurează o strânsă relație între cultul lui Dionysos și concursurile organizate în cetate, prin participarea constantă la aceste întreceri a grupărilor de hymnozi, majoritatea afiliate la asociațiile dionysiace atestate din plin în oraș, spre sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea p. Chr..

Sărbătorile speciale în cinstea lui Dionysos organizate la Callatis (τὰ Διονύσια ξενικά – sărbătorile de întâmpinare a lui Dionysos), erau însoțite fără îndoială de concursuri la care participau localnicii, deși inscripțiile nu le menționează explicit; astfel de întreceri pot fi deduse prin analogiile cu festivități similare organizate în cinstea diferitelor divinități ale cetății, atestate pretutindeni în lumea greacă. De exemplu la Delphi, deprinderea de „a invita” pe Apollon la banchetul sacru se repeta anual, comportând și un program muzical executat sub conducerea unui χοροδιδάσκαλος. Într-un cadru identic și tot în cinstea lui Apollon se celebrau *Theoxeniile* la Pelene, în Achaia, prilej cu care localnicii participau la concursuri înzestrate cu premii în bani⁷¹. Concursuri similare, probabil cu caracter muzical, se desfășurau cu ocazia *Dionysiilor* și la Mesambria, precum rezultă din decretul de cinstire a regelui trac Sadalas, care primește cu această ocazie onoruri specifice unui binefăcător al cetății⁷².

În urma analizei materialului epigrafic pe care l-am avut la dispoziție putem afirma că, pe bună dreptate, lui Dionysos îi erau închinată în Pontul Stâng cele mai multe și mai strălucitoare sărbători. Unele dintre aceste sărbători erau celebrate de întreaga comunitate, altele erau proprii asociațiilor de închinători ai zeului, fiindu-le rezervate doar celor inițiați. La fel ca pretutindeni în lumea greacă, sărbătorile dionysiace din cetățile vest-pontice erau însoțite de sacrificii, banchete, spectacole de tragedie și comedie și concursuri cu caracter muzical. În cetățile vest-pontice ioniene sunt relativ bine documentate sărbătorile dionysiace urbane (*Leneele*, *Anthesteriile*, *Marile Dionysii*); *Leneele* și *Anthesteriile* se celebrau la Olbia începând din prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr.. *Marile Dionysii* însoțite de reprezentații dramatice desfășurate în localul teatrului sunt atestate deja în secolul al IV-lea a. Chr. la Olbia și în secolele III-II a. Chr. la Histria, Tomis, Mesambria. Sărbătorile dionysiace se vor bucura de o mare popularitate în primele două secole ale erei noastre. Inscriptiile documentează în această perioadă activitatea susținută a unor grupări corale aparținând unor *speirai* cu caracter dionysiac care participă la întrecerile muzicale organizate în cinstea zeului vinului cu ocazia diferitelor sărbători publice sau private. Se poate presupune că în epoca romană sărbătorile dionysiace publice vor fi la fel de strălucitoare ca în perioada autonomiei cetăților vest-pontice și asta în condițiile încurajării oficiale a cultului dionysiac de către împărații din dinastiile Antoninilor și Severilor. După cum era de așteptat, documentele epigrafice nu ne furnizează informații despre sărbătorile specifice *thiasos*-urilor dionysiace (exceptând Callatis) și asta din motive lesne de înțeles, dacă ne gândim că aceste

⁷¹ Vezi Pausanias, VII, 27, 4: „ἔστι καὶ Ἀπόλλωνος Θεοξενίου ἄγαλμα Πελληνεῦσιν ἱερόν, τὸ δὲ ἄγαλμα χαλκοῦ πεποιήται, καὶ ἀγῶνα ἐπιτελοῦσι Θεοξένια τῷ Ἀπόλλωνι, τιθέντες ἀργύριον ἄθλα τῆς νίκης... *apud*, D. M. Pippidi, *op. cit.*, (*supra*, nota 2), p. 147.

⁷² IGB, I², 307, r. 5-7.

sărbători se adresau doar membrilor inițiați în cultul tainic al fiului Semelei. Într-un cuvânt, sărbătorile dionysiace celebrate în cetățile grecești din Pontul stâng în mijlocul bucuriei generale se numărau printre cele mai însemnate ale anului religios. Ele fac dovada marii popularități de care se bucură Dionysos în această regiune marginală a lumii grecești.

DES FÊTES DIONYSIAQUES DANS LES CITÉS GRECQUES DU PONT GAUCHE

Résumé

Les fêtes de Dionysos ont existé dans tous les lieux où le dieu a été honoré, c'est-à-dire dans tout le monde grec.

Pendant l'hiver à Olbie étaient célébrées les *Lénéennes* comme l'indique l'attestation du mois *Ληνεών* dans une inscription en spirale de la surface médiane du fond d'un skyphos attique du second quart du Ve siècle av. J.- Chr.. *Λήνια* étaient „les fêtes du pressoir” en l'honneur de Bacchus. Les *Lénéennes* se composaient d'une procession, d'un sacrifice, de concours dithyrambiques et dramatiques.

Dans les cités milésiennes du Pont Gauche (Olbie, Histria, Odessos, Apollonia) étaient célébrées probablement pendant le printemps les *Anthestéries*, „fête des fleurs”. À Milet et dans ses colonies ouest-pontiques les *Anthestéries* duraient trois jours, du 11 au 13 du mois *Ἀνθεστηριών*, qui leur devait son nom. Chacun de ces jours avait un nom particulier: la *pithoigia* (*Πιθοιγία*) - „la fête de l'ouverture des tonneaux” d'où l'on tirait le vin nouveau, les *Choes* (*Χοές*) - „la fête des Conges”, les *Chytres* (*Χύτραι*) - „la fête des Marmites”. Une inscription olbienne atteste le troisième jour des *Anthestéries*, les *Chytres*.

Les *Grandes Dionysies* se célébraient dans les cités ouest-pontiques. Ces fêtes étaient accompagnées de représentations dramatiques qui avaient lieu dans le local du théâtre. À Olbie le théâtre est attesté par un décret datant du IVe siècle av. J.- Chr.. À Histria les documents épigraphiques attestent l'existence d'un théâtre dès le début de l'époque hellénistique (le début du IIIe siècle av. J.- Chr.). Bien que l'édifice du théâtre histrien n'ait pas encore été découvert, des vestiges matériels conservés fragmentairement attestent son existence; il s'agit de bancs en pierre encastrés dans l'enceinte construite après la catastrophe gothique (248 ap. J.- Chr.). Une inscription datable vers la fin du IIe siècle av. J.- Chr., découverte à Tomis, mentionne ici l'édifice du théâtre. Le conseil et l'assemblée du peuple callatien décident un couronnement au théâtre lors des *Διονύσια τὰ ξενικά*. Aussi, à Callatis le théâtre était le lieu de rencontre du thiasse avec le dionysisme public. Enfin, à Mesambria, à l'occasion des fêtes dionysiaques, la cité décide d'accorder au prince thrace Sadalas l'honneur d'être couronné au théâtre.

Quelques fêtes consacrées à Dionysos sont connues à Callatis. Il s'agit tout d'abord des fêtes triétériques célébrées au mois *Dionysios*, à l'occasion desquelles on proclame entre autres les couronnes accordées par un thiasse dionysiaque. Il y a ensuite les *Διονύσια τὰ ξενικά* célébrées au mois *Lykeios* qui ne signifie pas „les

fêtes dionysiaques étrangères”, mais les fêtes où l’on accomplit le *ξερισμός* de Dionysos. Au 12e jour du mois *Dionysios* on sacrifiait à Dionysos une chèvre dont la peau, la tête et les jambes étaient déposées dans le sanctuaire désigné comme *Dasyllieion* (peut-être le principal sanctuaire bachique de Callatis). À une date non précisée, mais ultérieure au 12e *Dionysios*, il était prescrit de sacrifier un bouc. Il est fort possible que les fêtes, à l’occasion desquelles le jeune bouc était sacrifié à Dionysos soient les *Agrionies* locales.

La danse, la musique et la pantomime détiennent un rôle très important dans le cadre des fêtes dionysiaques du Pont Gauche. Il existe des données sur certains concours musicaux liés au culte de Dionysos, qui se tenaient à Histria aux IIe – IIIe siècles ap. J.- Chr.

Donc, les fêtes dionysiaques viennent confirmer l’immense popularité du dieu dans les cités grecques du Pont-Gauche.